

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA

ROZMARY POČASÍ V RANÉM STŘEDOVĚKU

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Anna Stehlíková

Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Novotný

Plzeň, 2023

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni dne

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu mé bakalářské práce panu Mgr. Jiřímu Novotnému za odborné rady a cenné připomínky. Děkuji za vstřícný přístup a ochotu. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům za velikou podporu při studiu.

OBSAH

ÚVOD	2
1 NEJSTARŠÍ NÁRODNÍ HISTORIOGRAFIE V ŠIRŠÍM LITERÁRNÍM KONTEXTU	4
1.1 KRISTIÁNOVA LEGENDA	4
1.2 KOSMAS	5
1.3 POKRAČOVATELÉ KOSMOVI	8
1.3.1 Kanovník Vyšehradský	8
1.3.2 Mnich Sázavský	9
1.3.3 Vincencius	9
1.3.4 Jarloch	10
1.4 ANÁLY HRADIŠKO-OPATOVICKÉ	12
2 ROZMARY PŘÍRODY	13
2.1 DIVOKÁ PŘÍRODA	14
2.2 MOR A HLADOMOR	21
2.3 ZPRÁVY Z NEBE	25
ZÁVĚR	35
RESUMÉ	36
SEZNAM LITERATURY	37
INTERNETOVÉ ZDROJE	38

Úvod

Před osmi sty devadesáti osmi lety, v roce 1125, zemřel kronikář Kosmas.¹ Nezemřel jako udatný rytíř v boji, ale takřka nad svými spisy s perem v ruce. Řádek po řádku pečlivě sepisoval svou Kroniku Čechů, která mu přinesla nesmrtelnost a i přesto, že to nebyl hrdina ani spasitel, se jeho dílo dochovalo a je z něj čerpáno dodnes. Kosmas byl skvělým pozorovatelem rané středověké doby. Pozoroval zvolená knížata z rodu Přemyslovců, jak usedají na český knížecí stolec. Pozoroval, co krve bylo prolito pro tento trůn a celou českou zemi. Pozoroval nejen život udatných mužů, ale i obyčejných lidí, všech, kteří prolévali pot i krev pro rodinné živobytí i chod země. Až do 13. století bylo hospodářství na úrovni pravěku. Vesnice, na které jsme zvyklí dříve neexistovaly, byly mnohem menší a v nich žilo také méně lidí než dnes. Zda se podaří přežít další dny v těchto dobách záviselo převážně na tom, zda bude bohatá úroda. A proto, život středověkých obyvatel závisel na nevyzpytatelných pochodech přírody. Kosmas i jeho pokračovatelé, kteří byli Kosmou inspirováni, pozorovali nejen dějiny českého státu, ale také odvěký boj přírody se středověkými životy lidí.

My všichni jsme vystaveni rozmarům počasí, jež ovlivňují všechny aspekty našeho života sahající od méně důležitých rozhodnutí po mimořádně závažné otázky. V této práci se zaměříme na zajímavé zprávy, které nám zprostředkovali středověcí kronikáři ve svých dílech. Budeme pozorovat prvopočátky sledování hvězdné oblohy, převážně u jednoho z Kosmových pokračovatelů, a to Kanovníka vyšehradského. Pokusíme se proniknout do prostředí středověké literatury, jejíž tvůrci se pozastavovali nad divy přírody, a také se zaměříme na to do jaké míry obyvatele českého státu ovlivňovala.

V první kapitole připomínáme nejstarší národní hagiografii abychom pochopili, z jakého kulturně-literárního kontextu vyrůstá nejstarší historiografická produkce naší rané středověké literatury. Ve druhé kapitole se zaměříme na zprávy z kronik, které nám přinášejí zmínky o přírodních úkazech. Pokusíme se logicky vysvětlit viděné úkazy a ověřit jejich pravost.

Největší zastoupení budou mít dle mého názoru zprávy o nebeských jevech. Stejně jako dnes pro nás i dříve byla nebeská obloha velice fascinující a pro středověké pozorovatele znamenala mnoho. Přinášela totiž zprávy o jejich životech, a to jak tragické, tak radostné.

¹ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Vyd. 7. Praha: Paseka, 2005. s. 5.

Přímý pokračovatel Kosmovy kroniky Kanovník vyšehradský velkou částí přispěl k těmto pozorováním. Jeho zprávy by měly být velice popisné a zkrátka nenahraditelné.

1 NEJSTARŠÍ NÁRODNÍ HISTORIOGRAFIE V ŠIRŠÍM LITERÁRNÍM KONTEXTU

1.1 KRISTIÁNOVA LEGENDA

Legenda se připisuje mnichovi Kristiánovi, který pravděpodobně pocházel z rodu Slavníkovců. Někteří historikové (např. Jiří Sláma, Dušan Třeštík) se domnívají, že může být totožný s tzv. Strachkvasem o kterém píše Kosmas, byl by tedy jedním ze synů Boleslava I. Kosmas o něm píše pár vět: *...narodí se knížeti Boleslavovi z výborné manželky výtečné dítě, jemuž po oné události bylo dáno jméno Strachkvas, kteréžto jméno znamená strašlivé hody. Neboť který kvas může býti strašnější než ten, při němž se páše bratrovražda?*²

Jeden z nejstarších textů, ve kterém nalezneme oslavu Ludmily a Václava, oslavu Konstantina a Metoděje, je Kristiánova legenda, která bývala v minulosti nazývána také „nejstarší kronikou českou“ (Josef Pekař), ve skutečnosti kronikou není, protože se jedná o typickou hagiografickou práci. V minulosti panovaly a dosud ještě panují rozpory týkající se její datace. Objevitelé rukopisů Kristiánovy legendy Jan Tanner a Bohuslav Balbín ji považovali za autentickou, ale naopak Josef Dobrovský ji prohlásil za falsum 14. století.³ Také několik moderních historiků zařadilo Kristiánovu legendu do 14. století, jiní do století 12. V poslední době převládá přesvědčení o pravosti legendy vznikem datované do 10. století. Zasloužili se o to například Josef Pekař, Jaroslav Ludvíkovský a Dušan Třeštík.⁴ Avšak autor musel čerpat ze starších václavských textů. Jsou to latinské texty, které byly nejspíše inspirovány staroslověnskými legendami. Pokud tedy vznikla Kristiánova legenda na počátku česko-latinského písemnictví, je příkladem toho, že nutně nemusí být dílo mladšího data lepší než díla novější. Některé novější legendy se i přes možnosti čerpat z více zdrojů nevyrovňají nejstarší legendě mnicha Kristiána.

² KOSMAS 2005, s. 43.

³ NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 40.

⁴ Tamtéž, s. 40.

1.2 KOSMAS

Kosmas je autorem Kroniky Čechů, je prvním autorem česko-latinské raně středověké tvorby o kterém se zachovala určitá životní data. O jeho předchůdcích nevíme prakticky vůbec nic; výjimkou je snad již zmiňovaný Kristián. Vše, co je o Kosmovi známo, se dozvídáme z jeho kroniky, tedy z útržkovitých autobiografických informací, které sám zaznamenal. Narodil se okolo roku 1045, jeho rodinný ani „národnostní“ původ není znám.⁵ Kosmas byl kněz a příslušník vyššího duchovenstva (děkan svatovítské kapituly), základní vzdělání získal v Praze a později odešel studovat do Lutychu. Až po návratu ze studií se stal kanovníkem pražské kapituly a poté co byl vysvěcen na kněze, svoji duchovní kariéru zakončil v pozici svatovítského děkana. Měl ženu Božetěchu, o které se můžeme dozvědět přímo z jeho kroniky, a syna Jindřicha. Kroniku dopsal až na sklonku svého života, ovšem přesná datace není známa. Kronika vznikla přibližně mezi roky 1119-1125. Zemřel roku 1125.⁶

Kronika se dochovala v patnácti rukopisech. Kosmas ji rozdělil do tří knih, avšak poslední část není dokončena. Celé dílo je věnováno proboštu Šebířovi. V knize autor zmiňuje mnohem více osobností, kterým kroniku dedikuje či u nich žádá o opravu textu. Pokud podobným způsobem literáti dříve žádali o opravy nebo nahlédnutí do jejich díla, obvykle se nejednalo o chyby gramatické, nýbrž právě chyby stylové. Pro ně chyby v gramatice neměly takovou váhu jako dopustit se chyb v písemném stylu. Cit pro styl byl v uzavřeném prostředí znalců velice vyvinut a byl velice žádaný.⁷

Ovšemže Kosmas musel odněkud čerpat. Lze doložit, že čerpal z mnoha spisů, kterých se více či méně držel. Jedním z jeho pramenů, o které se opíral, o němž ale nevíme, se kterým titulem ho ztotožnit, bylo *Privilegium Moraviensis eccelsiae*,⁸ v doslovném překladu *Privilegium církve moravské*. Kosmas vycházel také z textů nejstarších latinských legend, chronologickou osou kompozice jeho kroniky byly staré české anály (jejich části jsou patrné především I. knize), zahraničním vzorem mu byla kronika Reginona z Prümü.

Prologem k první knize se obrací k mistru Gervaisovi, na začátku první knihy se Kosmas vrací ke všem tehdy známým českým pověstem, o kterých se vyjadřuje takto: A

⁵ NECHUTOVÁ 2000, s. 67.

⁶ Tamtéž, s. 67.

⁷ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966, s. 69.

⁸ NECHUTOVÁ 2000, s. 69. Někteří badatelé se domnívají, že by se v tomto případě mohlo jednat o Kristiánovu legendu

*poněvadž se tyto věci prý zběhly za starodávna, ponecháváme čtenáři posouditi, zda se opravdu staly, či jsou smyšlené.*⁹

Ve druhé knize, která začíná předmluvou věnovanou břevnovskému opatu Klimentovi, máme popsanou dobu od vlády Břetislava I. až do počátku vlády Břetislava II. (1092).

V předmluvě třetí knihy se Kosmas vyjadřuje o tom, jak není lehké pro historika psát o současné době. Třetí kniha je patrně ukončena a počínaje kapitolou č. LIX.,¹⁰ pravděpodobně stárnoucí autor začal pracovat na čtvrté knize, kterou už ale nedokončil.

Pokud se máme zaměřit na kroniku z hlediska úspěšnosti, můžeme jistě říci, že Kosmas pro své vrstevníky napsal skvělé dílo. Kosmas se snažil napsat tuto kroniku nejen pro skupinu vzdělaných duchovních, ale také chtěl dosáhnout toho, aby jeho kronika oslovila další zájemce dřívějšího státu. Kosmas toho zřejmě dosáhl. Důkazem je znojemský kníže Konrád, který si dal svou hradní kapli vyzdobit obrazy z přemyslovské genealogie s Přemyslem oráčem v čele.¹¹

Čím je Kosmovo dílo pro nás? Zajímá nás z hlediska historického. Psáno bylo pro autorovi vrstevníky, ale nejen pro ně. Kosmas sám uvedl, že mu jde o uchování určité historické paměti. Pracoval s omezeným počtem literárních předloh, a proto musíme počítat s chybami v datech a událostech, o kterých píše. Odborníci se snaží po dlouhá staletí Kosmovy omyly, nepřesnosti i zamlčené děje uvést na pravou míru. Neměli bychom ho považovat za historika, ale především za společensky a duchovně angažovaného literáta. Jako autor se nechoval indiferentně, nýbrž velmi často zaujatě. Jeho dílo je subjektivně zbarvené, a proto se o některých událostech nezmínil vůbec.¹² V kronice není ani uveden příchod cyrilometodějské misie (863); v tomto případě, ale nevíme zda měl Kosmas k dispozici vůbec informace o vývoji na Velké Moravě pro dobu před vládou krále Svatopluka.

⁹ KOSMAS, 2005. s. 40. Už asi nikdy nezjistíme, které z pověstí odposlouchal, o kterých se dočetl neznámo kde, nebo které vyfabulovala jeho bujná fantazie a zkomponoval jeho nesmírný literární talent.

¹⁰ Tato kapitola obsahuje nejvíce autobiografických informací, v textu působí neorganicky, takže je možné uvažovat o tom, že hraje roli jakéhosi nepsaného prologu IV. knihy.

¹¹ TŘEŠTÍK 1966, s. 59.

¹² Jako latinský duchovní úplně zamlčel existenci a dějiny Sázavského kláštera. Jednou z příčin tlaku proti slovanské liturgii a slovanskému písennictví, bylo církevní schizma, ke kterému došlo v roce 1054, čili v době Kosmova dětství.

V některých ohledech je však Kosmovo dílo jedinečné a nenahraditelné. Ve čtvrté kapitole druhé knihy Kosmas předkládá Břetislavův zákoník, který byl vydaný u příležitosti přenesení těla sv. Vojtěcha. Je to jedinečný dokument právního stavu Čech v 11.–12. století, jinde dochován není.¹³

Kosmův text se stal oporou pro další díla, která většinou nedosahují jeho úrovně. Hovoříme-li o jeho následovcích (kronikářích), označujeme je jako pokračovatele Kosmovy.

¹³ NECHUTOVÁ 2000, s.72.

1.3 POKRAČOVATELÉ KOSMOVI

Je to několik anonymních autorů, kteří se opírají o Kosmovu kroniku a vědomě na ni navazují. Ve 12. století například vznikla díla Kanovníka vyšehradského a Mnicha sázavského. Dále se o něj opírají například letopisy Vincenciův a Jarlochův. Tato díla tvoří společně skupiny nazývané tzv. *první pokračování Kosmovo*.

1.3.1 KANOVNÍK VYŠEHRADSKÝ

Tzv. Kanovník vyšehradský je anonymní autor nejstaršího pokračování Kroniky Kosmovy. Vše, co víme o tomto autorovi, můžeme jen konstatovat z jeho díla. Navazuje na Kosmu rokem 1126 a píše o vládě knížete Soběslava I. Můžeme pozorovat vysokou informovanost o tomto panovníkovi, nejspíše měl tzv. Kanovník vyšehradský styky u dvora anebo byl zde sám činný.¹⁴

O jeho možném původu se dozvídáme z pramenů, které využil Hájek při psaní své Kroniky. Tyto texty patřily Jaroslavovi, který byl kanovníkem při pražském kostele, poté vstoupil do Strahovského kláštera. Toto rozpochybovalo zkoumání původu Kanovníka, např. Balbín a Pešina stáli za názorem, že tento Jaroslav je prvním pokračovatelem Kosmovy kroniky. Později tezi vyvrátil F. Palacký ve svém díle, kde poukazuje na to, jak se autor letopisů vyznal v událostech, které se seběhly na Vyšehradě.

Své letopisy dokončil někdy ve 40. letech 12. století. Na konci Kanovník vyšehradský podrobně popisuje smrt Soběslava I. a oslavuje jeho osobu slavnostním nekrologem. Další část těchto letopisů je nejspíše pokračováním od jiného autora, navazuje na Kanovníka a popisuje začínající vládu Vladislava II. Také zde vypráví o odboji znojemského knížete Konráda proti králi Vladislavovi II. (králem 1158).¹⁵ Letopisy Kanovníka vyšehradského i vypravování o odboji se nachází až v posledním rukopise, a to Dražickém, předešlé rukopisy jsou spisy Kosmovy kroniky. Spisy Kanovníka vyšehradského patří do tzv. *prvního pokračování Kosmova*.

¹⁴ NECHUTOVÁ 2000, s. 73.

¹⁵ FIALA, Zdeněk (ed.). *Pokračovatelé Kosmovi*. Přeložili Karel Hrdina, Václav Vladivoj Tomek, Milena Honzíková. Praha: Svoboda, 1974, s. 6.

1.3.2 MNICH SÁZAVSKÝ

Mnich Sázavský z počátku volně nenavazuje na Kosmu, ale doplňuje jej informacemi o Sázavském klášteře a vrací se zpátky do roku 1030. Kosmas jakožto odpůrce slovanské liturgie se o existenci Sázavského kláštera nijak nezmiňuje. Mluvíme tedy o první klášterní kronice. O autorovi této kroniky se vedly dlouhé spory, avšak byly ukončeny tím, že kroniku napsal jeden autor. Kroniku sepsal v 70. letech 12. století. Sepsal ji ve vysokém věku, což potvrzují jeho vzpomínky na události 20. let.

Kronika je rozdělena na tři volně na sebe navazující části. První vyprávění o událostech vedoucích ke vzniku Sázavského kláštera. Další část začíná rokem 1125, stále zde máme prvky klášterní kroniky, ovšem jsou zahrnuty i důležité okolní události té doby. Celá kronika končí rokem 1162. Mnich sázavský čerpal z několika pramenů, samozřejmě z Kosmovy kroniky a jiných starších análů, dále pak z prokopské *Vitae minoris* (Život menší).¹⁶ Také čerpal ze zápisů vedených v Sázavském klášteře. Tyto přejímky se projevují na stylu kroniky, občas je zde styl podobný Kosmovi, občas narážíme na styl hagiografický.

Kronika se dochovala ve dvou rukopisech, z nichž byl Drážďanský rukopis zničen ve druhé světové válce. Vídeňský rukopis je původem ze Strahovského kláštera, poté byl v Klementinu a nyní je jeho opis v Národní knihovně ve Vídni.¹⁷ Stejně jako u Kanovníka vyšehradského se i tyto letopisy zařazují do tzv. *prvního pokračování Kosmova*.

1.3.3 VINCENCIUS

Vincencius byl kanovníkem kostela pražského a notářem, tak sám se označuje v předmluvě letopisu. Byl nejspíše Čech, jak se dá vypožorovat v některých pasážích. Byl kaplanem pražského biskupa Daniela. Dokonce jej doprovázel spolu s Vladislavem II. do Itálie na pomoc Fridrichovi I. proti Milánským (1158).¹⁸ Vincencius byl po boku Daniela ještě několik let, až do doby, kdy se vypravili opět do Itálie (Vlach) a biskup zde skonal na mor. Po této události se vrátil Vincencius zpátky do Čech a začal sepsávat své letopisy. Celé své dílo věnoval králi Vladislavovi a jeho manželce Juditě. Není jisté, kdy své dílo psal, nejspíše to bylo mezi roky 1171–1173.¹⁹

¹⁶ NECHUTOVÁ 2000, s. 74.

¹⁷ Tamtéž, s. 75.

¹⁸ *Fontes rerum Bohemicarum*. Díl II. EMLER, Josef (ed.). Praha: Museum království českého, 1874, s. 403.

¹⁹ Tamtéž, s. 404.

Dílo začíná nastoupením knížete Vladislava II. a náhle končí zprávou o druhé cestě biskupa Daniela do Itálie.

V prvních kapitolách vypráví o bojích o trůn mezi nejvyššími moravskými a českými feudály, např. mezi Vladislavem a moravským knížetem Konrádem.²⁰ Roku 1147 se uskutečnila křížová výprava do Jeruzaléma, o které Vincencius píše ve svých letopisech, také zde popisuje křížovou výpravu do Pruska, které se zúčastnil Jindřich Zdík. Hlavní událostí kroniky je líčení výpravy proti italskému Milánu, kam Vincencius putoval s biskupem Danielem a Vladislavem II.

Tento spis předčí svým vyspělým stylem tzv. *první pokračovatelé Kosmovy*. Dílo nám potvrzuje fakt, že byl Vincencius notářem a také velkým znalcem římských autorů. Dílo je nedokončené a dochované v jediném rukopise, a to Strahovském. Již v 13. století, při vzniku letopisu, bylo nejspíše dílo porušeno. Opisovač doplnil porušený text slovy: „*Chybí, dohledej si!*“²¹ Nejznámějším vydáním je edice Josefa Emlera *Fontes rerum Bohemicarum*.

1.3.4 JARLOCH

Jarloch byl řeholníkem a opatem premonstrátského kláštera v Milevsku. Vše, co o něm víme, se opět dozvídáme přímo v letopisech. Narodil se přibližně v 70. letech 12. století a mnozí se domnívají, že byl původem porýnský Němec a původní podoba jeho jména byla německá varianta Gerlach.²² Původem byl nejspíše ze šlechtické rodiny a patrně byl příbuzným zakladatele Milevského kláštera. Studoval ve Würzburgu a odtud si jej po několika letech na své cesty vzal opat Želivského kláštera Gotšalk. Jarloch s Gotšalkem putoval a ošetřoval ho na cestách až do dne, kdy kvůli své nemoci opat Želivského kláštera zemřel. Po jeho smrti byl vysvěcen na jáhna a začal předčítat evangelium v Želivském kostele. Poté byl vysvěcen na kněze a po roce se stal opatem Milevského kláštera. Avšak v době, kdy byl Jarloch opatem, začaly vznikat rozbroje a války o České knížectví. Byl svědkem sporů mezi králem Přemyslem Otakarem I. a pražským biskupem Jindřichem Břetislavem, který se poté stal novým českým knížetem. Přemysl Otakar I. byl nucen odejít

²⁰ NECHUTOVÁ 2000, s. 76.

²¹ Tamtéž, s. 76.

²² Tamtéž, s. 77.

do vyhnanství. Jarloch zemřel pravděpodobně roku 1228, přikloníme-li se k Hájkově kronice.²³

Autor přímo navazuje na konec Vincenciových letopisů. Píše zde o úmrtí biskupa Daniela, se kterým Vincencius putoval do Itálie. Jarloch se ve své kronice také zmiňuje o odstoupení Vladislava II. Zvláštní vztah měl k Soběslavu II., kterému vyjadřoval zvlášť velikou čest. Také přímo z Jarlochova díla máme přídomek tohoto vládce „selský kníže“. V letopisech se dozvídáme také o strastiplných bojích o trůn ve 2. polovině 12. století, ovšem zde se Jarloch vyjadřuje velmi stroze. Celá kronika je zakončena zprávou o povýšení Přemysla na krále (1198).

Jarlochovy letopisy byly nejspíše zamýšleny nejen jako historický záznam, ale i jako poučná a zábavná četba. V textu se objevují i hagiografické prvky, a to v částech o biskupu Danielovi a Gotšalkovi. Také v něm nalézáme prvky vyspělého slohu orientovaného rétoricky, díky kterému letopisy převyšují styl prvních dvou pokračovatelů. Tyto letopisy jsou také z jistého hlediska unikátní, nalézáme poznámky o výstavnosti strahovského kláštera, které byly poté potvrzeny archeologickými zjištěními.²⁴ Skvělým vydáním letopisu je opět edice Josefa Emlera ve *Fontes rerum Bohemicarum II.*

Jarlochův letopis není zcela dochovaný, jeho část se dochovala ve Strahovském rukopise. Většina stran se snad ztratila již v předhusitské době. Konečná redakce dochované části spadá přibližně do let 1215–1222.²⁵

²³ FRB II. 1874, s. 405.

²⁴ NECHUTOVÁ 2000, s. 78.

²⁵ Tamtéž, s. 77.

1.4 ANÁLY HRADIŠSKO-OPATOVICKÉ

Jsou to první latinské letopisy, které jsou zčásti moravského původu. Letopisy byly psány více autory, tedy je zřejmé, že jednu část do roku 1146 tvořil autor první, od roku 1146 druhý a poslední připsané zprávy z let 1157 a 1158 jsou psány třetím autorem. Hlavní část analistických záznamů měla vznikat mezi roky 1140–1150.²⁶ Letopisy čerpají z Kosmovy kroniky a také z Mnicha sázavského. Můžeme zde vidět přímý vliv i jiných Kosmových pokračovatelů, díky pasážím, které se věnují astronomickým úkazům, a tedy odkazují na Kanovníka vyšehradského. Až do roku 1000 užívali autoři pramenů Frutolfovy kroniky.²⁷

Letopisy začínají od prvního roku narození Krista, avšak obvykle se vydávají texty až od Bořivojova křtu (894) a pokračují až do roku 1167.

Anály bohužel nedostály svého cíle, pokusy jejich autorů o vyšší styl jsou poměrně primitivní a zdaleka nedosahují takové literární úrovně jako některé soudobé historiografické texty. Avšak jejich cenný význam je hlavně v informovanosti o historii prvních klášterů v Čechách a na Moravě, ale také o jedinečné dataci o událostech na Moravě.

Anály hradišsko-opatovické se dochovaly v jediném rukopise, a to v autografu 12. století, uloženém ve vídeňské Nationalbibliothek.²⁸ Přeložené vydání nalezneme také ve *Fontes rerum Bohemicarum II.*

²⁶ FRB II. 1874, s. 385.

²⁷ NECHUTOVÁ 2000, s. 84.

²⁸ Tamtéž, s. 84.

2 ROZMARY PŘÍRODY

Velikou zvláštností, kterou se vyznačovaly zmíněné kroniky a spisy, byl velký zájem o pozorování přírodních jevů, a nemůžeme se tomu divit. V Kosmově době a v době jeho pokračovatelů závisel vývoj státu, hospodářství a život obyvatel na rozmarech přírody.

Jedním z hlavních literárních motivů doby raného středověku byl les, který pokrýval většinu země. Kosmas se metaforicky vyjadřoval o lesu a jeho nebezpečích, Nezapomínal ani na vlky: „*A jako se často děje, že když vpadne krvelačný vlk do ovčince, zuří, vraždí a neukojí svůj vztek, ani neustane od vraždění dřívě, dokud nezadáví všechny ovce.*“²⁹ Kosmas tím odkazuje na českého knížete Svatopluka, který nechal vyvraždit Vršovce. Les obklopoval sídla jako hradba, rozkládal se na pohraničním pohoří, a proto pro osídlení zbývaly jen pusté planiny. Voda, byla další charakteristickou známkou středověku. U vodních toků se rozkládaly bažiny a mokřiny. Uprostřed lesů a bažin se rozkládaly vesnice, mnohem menší než dnes, a zde se realizovalo veškeré hospodářství a plynul život tehdejších obyvatel, který závisel na nevyzpytatelných rozmarech přírody.

Hlavní obživou bylo zemědělství, zemědělství velmi primitivní, pracující neměli vyspělé nářadí ani sklady, kde uchovávat sklizeň, obilí se uchovávalo v obilných jamách v zemi. Dobytek se pásal volně na lukách a v lesích. Na polích pracovalo více lidí, práce byla velice namáhavá. Poměr sklizně a obživy pracujících byl velice nevyvážený. Běžně dávalo jedno zaseté zrno dvě až tři zrna k dalšímu použití. Proto bylo v porovnání s dnešní dobou více hladových a vyčerpaných lidí, objevovalo se více nemocí. Bylo za potřebí brát málo, ale od více lidí. Pro jednoho nepracujícího na poli, bylo třeba obživy od několika desítek zemědělců, v těchto dobách nebylo tolik obyvatel jako dnes. Množství obyvatel dříve můžeme přirovnat k množství v rámci jednoho dnešního okresu. I přesto každý den bojovali o život.

Další zálibou našich kronikářů bylo pozorování hvězdné oblohy, konkrétně Kanovník vyšehradský se ve svých letopisech často zmiňuje o zajímavých nebeských úkazech. Pády komet, které pro mnohé mohly znamenat předzvěst k tragickým událostem, se objevují v kronikách poměrně často. Smýšlení o těchto zajímavých úkazech ovlivňovala z velké části křesťanská církev. Pozorované jevy byly většinou znamením příchodu tragických či

²⁹ KOSMAS 2005, s. 161. Jedná se o typickou ukázkou alegorie.

radostných zpráv v životech vladařů, kronikářů a jiných významných osobností, které se zasloužily o rozvoj našeho státu.

2.1 DIVOKÁ PŘÍRODA

Příroda je nevyzpytatelná, závisí na ní celý chod našeho žití. Pro dřívější obyvatelstvo bylo ještě důležitější sledovat zvedající se vítr, povodně či suché dny, proto máme záznam o těchto změnách již z pradávných dob. Nejstarším rokem, ke kterému vážeme nejstarší literární zmínku o počasí je rok 975. Jedná se o poznámku Mnicha sázavského, která byla dochována v Drážďanském rukopise: „*Zima velmi tvrdá a nevhodně dlouhá a 15. května velký napadlý sníh pokrýl znovu zemi.*“³⁰ Ovšem zde nemůžeme doložit, že se zpráva vztahuje k českým zemím.

První zpráva týkající se českého prostředí je v Kosmově kronice, jedná se o přípis jednoho z dochovaných rukopisů k roku 987: „*A ohromný vítr povalil mnohé stavby.*“³¹ Vítr vzniká vyrovnáváním dvou tlaků, a to snižování a zvyšování atmosférického tlaku díky teplému a studenému vzduchu. Studený vzduch je těžší, proto má tlak vyšší. Čím je rozdíl mezi dvěma tlaky vyšší, tím fouká silnější vítr. K ohřívání vzduchu dochází díky slunečnímu záření, a proto tedy na horách či otevřených prostorách fouká mnohem více než třeba v zalesněném údolí. Jak víme, dříve bylo na našem území velké množství lesů a vesnice se rozkládaly na mýtinách, které byly obklopeny lesy. Proto, by měl být silný vítr méně obvyklý. Nevíme, které stavby měl autor na mysli, ale pokud se jednalo o jednoduché příbytky obyvatel vesnice, mohl větší vítr tyto stavby překonat. Tato zpráva mohla být z jarního období, kdy taje sníh a zemská hmota se otepluje, a tím vzniká nad ní rozsáhlá oblast nízkého tlaku, který vtahuje větry z mořských oblastí.³² Tudíž je vítr silnější na rozdíl v zimních obdobích. Ale není nám známo přesně, kdy tento úkaz proběhl. Můžeme tedy jen spekulovat.

K roku 988: „*Téhož roku strašný letní žár strávil téměř všechno ovoce a brzy následovalo velké umírání lidí.*“³³ V těchto dobách, probíhala tzv. středověká teplá perioda (MWP), tímto úkazem se zabývalo několik odborníků a rekonstruovali toto teplé období dle šířek letokruhů dubů, borovic a modřínů. Každý druh stromu vyznačoval jinou klimatickou

³⁰ KRŠKA, Karel a Ferdinand Šamaj. *Dějiny meteorologie v českých zemích a na Slovensku*. V Praze: Karolinum, 2001, s. 25.

³¹ KOSMAS 2005, s. 54.

³² SIMONS, Paul. *Extrémy počasí*. Praha: Reader's Digest Výběr, 2010, s. 63.

³³ KOSMAS 2005, s. 54.

změnu podle letokruhů dubu, je možné vypočítat množství srážek a například dle modřínů stoupání či klesání teplot.³⁴ Teplá středověká perioda v Evropě probíhala zřejmě od 9. století až do století 11. V těchto dobách se dařilo úrodě i v severnějších státech Evropy, a tím se prokazovalo zvýšení teplot. Je možné, že za nekontrolovatelnými změnami počasí a suššími dny na našem území může právě toto období. Na rozdíl od dnešního oteplování, bylo v těchto dobách oteplování regionálně nesourodé. Proto mohlo na našem území být větší sucho než v jiných evropských státech. Jak jsme již výše zmínili, život lidí v raném středověku závisel převážně na úrodě či neúrodě. Pokud tedy přišel velký žár a spálil téměř všechno ovoce; následky byly pro obyvatelstvo tragické. Jedinou obživou bylo to málo, co se podařilo vypěstovat, sebrat, vykrmit a ulovit. Proto zde Mnich sázavský doplňuje velké umírání lidí nejspíše následkem hladu.

Tato zpráva v Kosmově kronice k roku 988 byla převzata z Hersfeldských análů, a připsal ji Mnich sázavský: „*Téhož roku v měsíci červenci bylo po celém Sasku velké zemětřesení a dva ohnivé kameny spadly z hromu, jeden v samotném hradu Magdeburku, druhý za řekou Labem.*“³⁵ Jednalo se opravdu o zemětřesení? Zpráva v nás vyvolává spíše dojem, že spadly meteority. Meteority jsou velké meteory, které proniknou ovzduším a dopadnou na povrch Země. Dříve než se dostanou do naší atmosféry, jsou meteory rozžhavené třením o vzduch.³⁶ Autor se zmiňuje o kamenech, které spadly z hromu a byly ohnivé, stejně jako padající meteory. Když se meteor dostane do naší atmosféry nepronikne na zem celý, vlivem tlaku v atmosféře se roztrhne na menší části.³⁷ Roztržení muselo být veliké a slyšitelné, a proto tedy označení z hromu. Vlivem roztržení mohla vzniknout tlaková vlna, kterou lze pociťovat na Zemi jako zemětřesení.

V roce 1091 probíhaly další znepokojující pochody přírody, které připsal Mnich sázavský: „*A v zimě nebylo sněhu ani deště.*“³⁸ I dříve se setkávali se suchou zimou, kdy napadlo menší množství sněhu, než bylo na našem území zvykem. Průběh zimy byl způsoben zřejmě probíhající teplou středověkou periodou, zimy byly suché a bez sněhu, mrazy přicházely až v pozdějších zimních měsících. Dnes jsme na tom patrně podobně. Samozřejmě dnes k oteplování planety také přispívá únik skleníkových plynů, ale v porovnání s dobou raného středověku, můžeme potvrdit opakovatelnost těchto klimatických

³⁴ MAREK, Michal V. *Klimatická změna – příčiny, dopady a adaptace*. Praha: Academia, 2022. s. 62.

³⁵ KOSMAS 2005, s. 58.

³⁶ FARNDON, John a Pavel Hampl. *1000 zajímavostí Vesmír*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2002, s. 28.

³⁷ <https://www.astro.cz/na-obloze/meteory-a-meteorické-roje.html>

³⁸ KOSMAS 2005, s. 127.

procesů. Suchá zima mohla vést k další neúrodě, a tím přinést strasti pro tehdejší hospodaření: „A v samý týden velikonoční, okolo 1. dubna, napadlo množství sněhu a uhodily takové mrazy, jako málokdy bývá uprostřed zimy.“³⁹ Jak se říká „aprilové“ dubnové počasí. Pokud se znovu zaměříme na dnešní dobu, v dubnu jsme zabaleni v kabátech a nemůžeme počítat s okamžitým teplem. A nyní vidíme, že i dříve se s tímto úkazem setkávali. Tato zmínka se váže k roku 1092.

Další zpráva, kterou nám předává sám Kosmas, se váže k roku 1109: „Když uhodil veliký mráz a všechny vody byly silně zamrzlé, kníže Svatopluk, jemuž se již zahojila rána ve vyraženém oku, bez prodlení opět sebrav vojsko a tři dni a tři noci bez přerušeni spěchaje, vpadl dne 14. února do Uher...“⁴⁰ Na rozdíl od předešlých let, kdy v zimě nebylo sněhu se letos zimním měsícům zadařilo. Není pro nás nic neobvyklého pozorovat mráz v zimních měsících, zajímavostí ovšem je, že mrazům se daří v údolích a úžlabinách. Jak jsme se výše zmínili, dříve byla krajina zalesněná a vesnice se rozkládaly na mýtinách obklopených lesy. Při bezvětří proudí studený vzduch dolů po svazích a hromadí se v jakýchsi neviditelných jezerech a tůních studeného vzduchu.⁴¹ Tato místa se nazývají tzv. mrazovými kotlinami, zde bývají zaznamenávány často rekordní nízké teploty. Mohly tedy mrazy v okolí středověkých vesnic vznikat častěji a mohly být silnější.

„Dne 3. ledna ve čtvrtek, již v nešporní hodinu, bylo veliké zemětřesení, mnohem však větší v krajinách lombardských. Neboť jak jsme se doslechli z pověsti, mnoho stavení se tam sesulo, mnoho hradů zbořilo, mnoho chrámů nebo kaplí se zřítilo a množství lidí zahynulo.“⁴² Roku 1117 Kosmas zaznamenal zemětřesení, které proběhlo v krajinách lombardských tedy v severozápadní Itálii. Zemětřesení muselo být velice silné, když při něm zahynulo mnoho lidí.

K roku 1118 se Kosmas zmínil o silné povodni, která postihla naši zemi: „V měsíci září byla taková povodeň, jaké tuším nebylo od potopy světa na zemi. Neboť naše řeka Vltava, náhle prudce vyrazivši ze svého řečiště, ach, kolik vsí, kolik v tomto podhradí domů, chalup a kostelů svým přívalem pobrala! Neboť kdežto jindy, ač se to málokdy stává, povrch vody sotva dosahoval podlahy mostu, za této povodně vystoupila voda přes deset loket nad

³⁹ KOSMAS 2005, s. 134.

⁴⁰ Tamtéž, s. 163-164.

⁴¹ SIMONS 2010, s. 134.

⁴² KOSMAS 2005, s. 179-180.

most. ⁴³ Nejspíše se jednalo o náhlou záplavu, která je menšího rozměru než běžné dešťové záplavy, ale mohou být zkázonosnější, jelikož k nim dochází rychle.⁴⁴ Náhlá záplava může nastat po průtrži mračen, tání sněhu či ledu. Ovšem nejčastěji ji způsobuje silný déšť, který svalí vodu z hor do údolí. Zde se tak rozvodnila řeka Vltava, že způsobila zatopení několika stavení. Jak můžeme vypožorovat z autorova zápisu, byla tato potopa pro středověké obyvatelstvo velikou pohromou.

Rok poté: „*Dne 30. července ve středu, když se již den chýlil k večeru, prudký víchř, ba sám satan v podobě víru, udeřiv náhle od jižní strany na knížecí palác na hradě Vyšehradě, vyvrátil od základů starou a tedy velmi pevnou zeď, a tak – což jest ještě podivnější zjev – kdežto obojí strana, přední i zadní, zůstala celá a neotřesená, střed paláce byl až k zemi vyvrácen a rychleji, než by člověk přelomil klas, náraz větru polámal hořejší i dolejší trámy i s domem samým na kousky a rozházel je. Tato vichřice byla tak silná, že kdekoli zuřila, v této zemi svou prudkostí vyvrátila lesy, štěpy a vůbec vše, co jí stálo v cestě.*“⁴⁵ Kosmas byl svědkem útočícího tornáda, jelikož popisuje tento víchř spíše jako vír. Při vzniku tornáda dochází k potemnění oblohy, a proto mohla tato podívaná evokovat v Kosmových očích samotného satana. Tornáda jsou nejrychlejší větry na zemském povrchu, které jsou doprovázeny atmosférickým tlakem. Jedná se o spojení intenzivního větru a velice nízkého tlaku. Tornáda trvají pouze několik minut, nanejvýše hodinu, avšak následky bývají katastrofické. Jejich vznik připomíná tlakový hrnec, kdy teplý vzduch ze spodní vrstvy prorazí suchý vzduch a rychle vystřelí několik kilometrů do atmosféry. V atmosféře se teplý vzduch střetne se studeným vzduchem a vznikne mohutná bouře.⁴⁶ Při tryskovém proudění se celá bouře roztočí a vzniká dílo satanovo, tornádo.

Roku 1121 opět nastala velká sucha: „*Osení se špatně urodilo pro veliká sucha, jež trvala celé tři měsíce: březen, duben a květen.*“⁴⁷ Je celkem nezvyklé pozorovat takové sucho v jarních obdobích, kdy taje sníh a led, nejspíše nebyla zima bohatá na sníh a tento rok byl celkově teplejší. Jak Kosmas sám zmiňuje, tento rok přinesl opět strasti pro obyvatelstvo a jejich hospodaření.

⁴³ KOSMAS 2005, s. 180-181.

⁴⁴ SIMONS 2010, s. 90.

⁴⁵ KOSMAS 2005, s. 181.

⁴⁶ SIMONS 2010, s. 72-73.

⁴⁷ KOSMAS 2005, s. 181.

Následující roky se ovšem vše obrátilo k lepšímu. Roku 1122 Kosmas hovoří o hojné úrodě: „*Také byla toho roku hojná úroda medu a vína, i osení dosti pěkně vzrostlo, ale zrno v klasech nebylo bohaté. Po tom roce přišla teplá zima, takže příštího léta jsme neměli ve skládkách ledu.*“⁴⁸ Roku 1122 došlo opět k oteplení, jak sám Kosmas ve své kronice zmiňuje, byla jeho doba spíše sušší a teplejší. Rok 1123 pokračuje dalšími příznivými zprávami o úrodě: „*Toho roku byla bohatá úroda obilí, ozimu i jaře, toliko kroupy uškodily na mnohých místech; medu bylo hojně v rolnických krajinách, velmi málo v lesnatých. Zima byla velmi tuhá a sněhu mnoho.*“⁴⁹ Obyvatelstvo potrápily kroupy, které nejspíše na jaře uškodily na některých místech růstu obilí. Také zima byla silnější než předešlý rok a bylo mnoho sněhu. Mohl napadnout suchý sníh, který vznikne i bez velikého množství kapalné vody.⁵⁰ Tento sníh je lehčí, a proto se hromadí na obrovských závějích. I když byl tento rok teplejší a sušší, v zimě bylo bohaté množství sněhu, protože se nejspíše jednalo právě o tento typ sněhu. Tohoto roku Kosmas ještě zmiňuje: „*Po této zimě na jaře přišly velmi prudké větry a trvaly celé čtyři čtvrti měsíce března.*“⁵¹ Již jsme se výše bavili o vzniku větrů a také o tom, že na jaře, kdy sníh taje, je častější výskyt silných větrů. Je dosti pravděpodobné, že větry mohly opravdu škodit skoro po celý měsíc březen.

V Kosmově Kronice Čechů jsme již další záznam o nepřízni počasí nezaznamenali, jeho pokračovatel Kanovník vyšehradský ovšem některé další rozmary ve svých spisech zmiňuje. K roku 1126 například napsal toto: „*Té zimy pomřelo mnoho lidí a napadlo takové množství sněhu, jaké prý žádný člověk neviděl. Dne 16. února byla zátopa a led nadělal škody na mnohých věcech.*“⁵² Lidé mohli pomřít následky silných mrazů anebo nepříjemnou pandemií moru, která středověký lid dlouhou dobu sužovala. Zátopa, o které se autor zmiňuje, vznikla zřejmě kvůli zvýšení teplot a následnému rychlému tání ledů a sněhu.

K roku 1128 jen krátce od Kanovníka vyšehradského: „*Léto bylo suché.*“⁵³

Ovšem rok 1132 nám přináší ucházející zprávy, kdy zasáhla Boží vůle: „*A hle! Kámen nápadné velikosti, valící se s hory, porazil dvě stěny i lože biskupovo a tam se zastavil. Tak vyvázl pan biskup bez úrazu. Amen.*“⁵⁴ Veliké balvany, které se zřejmě vlivem

⁴⁸ KOSMAS 2005, s. 184.

⁴⁹ Tamtéž, s. 185.

⁵⁰ SIMONS 2010, s. 119.

⁵¹ KOSMAS 2005, s. 190.

⁵² FIALA 1974, s. 39.

⁵³ Tamtéž, s. 41.

⁵⁴ Tamtéž, s. 50.

menšího zemětřesení či otřesu sesunuly z hor, ohrozily život biskupa Menharta, který odpočíval v jakési vesnici Chuchli. Z vůle Boží se kameny zastavily dříve, než se stačily dovalit ke spícímu biskupovi. Byl tedy zachráněn před hrozným osudem: „*V týdnu po Vzkříšení Páně se objevilo strašné hřmění a neslýchané blesky, jimiž se věž svatého Václava zapálila, ale díky ochraně Boží milosti a přispěním modliteb svatých mučedníků Víta, Václava a Vojtěcha shořela pouze samotná věž, kostel pak zůstal od ohně uchráněn.*“⁵⁵ Další zpráva, kdy byly zachráněny díky Božímu zásahu životy lidí i významné stavby. Jednalo se o záchranu kostela sv. Václava. Vlivem silné bouře a blesku, který uhořel do věže kostela, vznikl požár. Nejspíše začalo pršet a déšť oheň uhasil. Modlitby nepomohly v bavorském Řeznu: „*Téhož času shořelo Řezno, město velmi mocné, skoro celé mimo čtyřicet domů, jež se s bídou zachránily. Také na jiných mnoha místech oheň nadělal toho roku mnoho škod.*“⁵⁶ Nejen blesky, bouře, a také suché a teplé ovzduší přispívalo v tomto roce k rozsáhlým požárům, které škodily na mnoha místech, jak sám zmiňuje Kanovník vyšehradský ve svých letopisech.

K roku 1134: „*Zima nestálá, takže brzy mrzlo, brzy jako na jaře nastávala obleva, takže řeka Labe dvakrát zamrzla a dvakrát roztála. Ale řeka Vltava, jež svým řečištěm dělí hlavní naše hrady, Prahu a Vyšehrad, čtyřikrát zamrzla a čtyřikrát ledy na ní povolily: ale sněhu bylo málo. To nestálé počasí se počalo v měsíci listopadu, a neminulo po celý běh příštího roku ani jednoho měsíce, aby buď na jeho začátku, nebo na konci jednoho každého měsíce neřádilo s velikou prudkostí. Konečně druhého roku dne 28. října se strhla v hodinu nešporní po celém světě velmi krutá smršť, jež zuříc od prvního soumraku až do noci, pobořila kostely kamenné i dřevěné, též stavení, ploty, stohy ve stodolách, takže nezůstal snop na snopě, a stromy v lesích vyvrátila z kořene.*“⁵⁷ Zde Kanovník vyšehradský velmi detailně popisuje dění těchto let, příchody silných mrazů a následných oblev. A opět se objevilo zuřivé ničivé tornádo, které poškodilo mnoho staveb. Tornádo mohlo také zuřit roku 1139: „*A když se kníže Soběslav vracel se svým vojskem, ustanoviv bojovníky ke hlídání hradů, jednoho dne, když byl uprostřed lesa při vchodu do své země, vál velmi prudký víchř, který vyvracel nejen stavení nebo jakékoli překážky v cestě, nýbrž i silné lesní stromy*

⁵⁵ FIALA 1974, s. 51.

⁵⁶ Tamtéž, s. 51.

⁵⁷ Tamtéž, s. 56-59.

z kořene.“⁵⁸ S ohledem na to, jak silný víchř byl, se nejspíše mohlo jednat o další tornádo, nebo jen zuřila silná větrná bouře.

K roku 1140 se váže zajímavá pověst. Zřejmě probíhalo dlouhé trvání suchých dní a následkem toho se přerušil tok řeky Sázavy: „*Řeku Sázavu, jež teče podle kláštera téhož jména Sázava, stihlo dne 19. listopadu přerušení jejího toku v délce přes dvacet honů odshora dolů. Mlýn téhož kláštera, jenž odedávna nikdy nebyl bez vody, stál tehdy na suchu. Opat i bratři toho kláštera a služebníci přišli ke břehu a pozorovali ten div: a aby byla pověst o tomto zázraku ještě větší, sbírali neobyčejně veliké ryby a raky v suchém řečišti. Tato změna řečené řeky trvala z řízení božského od první do šesté hodiny.*“⁵⁹ Zdáli je tato pověst pravdivá, nemůžeme potvrdit, ale nejspíše vzhledem k abnormálnímu úkazu, který je zde popisován, se jednalo o smyšlený příběh.

Úplným opakem k předešlému roku byl rok 1141: „*Dne 15. dubna řeka Vltava, jež teče mezi hrady Vyšehradem a Prahou, se mocně rozvodnila, nadělala mnoho škody na okolních věcech.*“⁶⁰ Kanovník zmiňuje další pozorovanou povodeň, která vznikla pravděpodobně následkem tání ledu a sněhu po zimě, jelikož zde zmiňuje 15. duben. Potvrzení získáváme od Mnicha sázavského, který ve svých spisech k roku 1141 napsal: „*Téhož roku byla v Čechách povodeň.*“⁶¹

⁵⁸ FIALA 1974, s. 66.

⁵⁹ Tamtéž, s. 71.

⁶⁰ Tamtéž, s. 72.

⁶¹ Tamtéž, s. 20.

2.2 MOR A HLADOMOR

Mor neboli černá smrt byl zákeřnou smrtící pandemií ve středověkých dobách, rozšířil se po celém světě. I když tato nemoc nejvíce propukla ve 14. století, již dříve byly jiné formy morové nákazy. Ovšem v kronikách, kde je mor hojně označován, nemusel nést přímý význam. Dříve označovali obyvatelé bezmála každou nakažlivou a rychle se šířící nemoc pojmem mor. Mohlo se jednat o chřipku nebo o jiné nemoci, které v raném středověku byly nepříjemným problémem. Také se mohlo jednat o hladomor, který ve svém názvu nese tuto hroživou nemoc.

Nejznámějším druhem moru byl tzv. mor dýmějový – infekční nemoc, která byla přenášena krysí blechou, pro kterou může být hostitel nejrůznější druh hlodavců, samozřejmě ve středověku to byly převážně krysy. Díky těmto přenašečům se nákaza velmi rychle šířila. Pro člověka nakaženého dýmějovým morem, který okamžitě nebyl léčen, mohla tato nemoc mít do dvou týdnů fatální následky. První stadium bylo provázeno vysokými horečkami a bylo velice podobné chřipce. V druhé fázi se začínou tvořit v lymfatických uzlinách typické černé zduřené boule neboli dýměje. U nižšího procenta nakažených se uzliny mohly zduřit uvnitř těla, a proto tato nemoc nebyla zjištělná. Kritické stadium bylo doprovázeno průjmem a zvracením. Inkubační doba tzv. fáze horečky se pohybovala od dvou až do osmi dní. Třetí stadium byl prudký zánět plic neboli plicní mor.⁶² I když se zde zmiňujeme o moru jako o dávné nemoci, dnes se sporadicky objevuje v zemích Jižní Ameriky, Asie a Afriky. V dnešní době lze mor vyléčit antibiotiky, pokud je zachycena léčba již v prvním stádiu, avšak pokud je mor zjištěn až ve třetím stádiu, léčba antibiotiky není účinná.

Další velice nebezpečnou nemocí byla ve středověku lepra. Výskyt byl zaznamenán již 7. století př. n. l. v Indii.⁶³ V Bibli je tato nemoc označována jako duševní „nečistota.“ Lepra byla do Evropy nejspíše zavlečena vracejícími se křižáky z východu. Lidem, kteří byli nakaženi touto chorobou, se říkalo malomocní a často byli vykázáni z měst. Tato choroba měla více forem, nakažlivější formou byla kožní lepra, kdy vytvářela na kůži zarudlé vředy. Nemoc napadala lidský imunitní systém a způsobovala znetvoření končetin a obličeje.

⁶² CANTOR, Norman F. *Po stopách moru: černá smrt a svět, který zrodila*. Přeložil Gerik Císař. Praha: BB art, 2005, s. 18.

⁶³ <https://www.nzip.cz/clanek/1351-lepra-malomocenstvi-hansenova-nemoc>

V raném středověku byli nakažení vždy vyloučeni z měst a museli se ohlašovat zvukem zvonce a označovat žlutým křížem.

Hladomor, byl nejčastějším strastiplným problémem ve středověkých dobách. Vše je provázáno rozmary přírody, neúrodou a tím, jak bylo velice obtížné cokoliv vypěstovat. Jak jsme se již zmínili, poměr úrody ku obyvatelstvu byl velice nevyvážený, a proto častá úmrtí byla převážně způsobena dlouhotrvajícím hladověním.

V Kosmově Kronice Čechů se objevují připsané záznamy o moru či umírání jak obyvatel, tak užitkových zvířat. K roku 942: „*Bylo viděti čtrnáct dní hvězdu podobnou kometě a po ní přišel velký mor na dobytek.*“⁶⁴ Komety byly pro dávné obyvatelstvo předzvěstí špatných zpráv a zde kometa přinesla mor na dobytek. Nemůžeme zcela jistě říci, že se zde jedná opravdu o mor. Pokud by šlo o nemoc, mohlo se spíše jednat o onemocnění tzv. sněť slezinou neboli anthrax.⁶⁵ Jak již víme, mor byl přenášen na hlodavcích a není jisté, zda mohl postihnout i dobytek. Ovšem anthrax měl stejné chřipkové příznaky na lidech jako mor, to mohlo dřívější lékaře zmást. Anthrax zcela jistě postihoval dobytek, jelikož v dřívějších dobách nebylo zavedené žádné očkování. Tato nemoc se projevovala rychleji a bez zčernalých lymfatických uzlin. Ovšem nemůže nás překvapit skutečnost, že středověcí lékaři nedokázali rozeznat morové nákazy. Dříve žádné metody zkoumání ještě neexistovaly. Můžeme o této zprávě mluvit jako o předzvěsti, kterou přinesla zmíněná kometa.

Další zprávy, které se objevily v kronikách, se již nezmiňují přímo o moru, avšak domníváme se, že se mohlo jednat o tuto nákazu. Můžeme se pozastavit u zmínky k roku 988: „*Téhož roku strašný letní žár strávil téměř všechno ovoce a brzy následovalo velké umírání lidí.*“⁶⁶ Následkem nedostatečné úrody nastalo umírání lidí. Umírání mohlo být zapříčiněné hladomorem, díky neúrodě, avšak mohlo být umírání tak náhlé? Nejspíše se jednalo o mor, který byl další rok v Kosmově kronice zmíněn. Zpráva připsána Mnichem Sázavským, se váže k roku 989: „*Téhož roku se objevily komety, které následoval velký mor lidí a dobytka, nejvíce skotu.*“⁶⁷ Jak jsme se již zmínili, zde se mohlo jednat o nemoc anthrax. Na obyvatelstvo se tato nemoc dokázala přenést konzumací nakaženého kusu dobytka. Je

⁶⁴ KOSMAS 2005, s. 46.

⁶⁵ CANTOR 2005, s. 19.

⁶⁶ KOSMAS 2005, s. 54.

⁶⁷ Tamtéž, s. 54.

tedy velice pravděpodobné, že předešlý rok, kdy bylo zmíněno velké umírání lidí, bylo zapříčiněno touto chorobou.

Následující zprávy se týkají hladomoru a umírání lidí. Hladovění mohlo také provázet choroby jako je mor či sněť, ale ve většině případech se jedná pouze o kritický nedostatek jídla. K roku 1043 se Kosmas zmiňuje: „*V Čechách byl takový hlad, že třetina lidu jím zahynula.*“⁶⁸ Na vině je císař Jindřich, který roku 1042 vtrhl do českých zemí, aby pomstil své padlé hrdiny. Poplenil a vypálil několik staveb a hradů. Následkem lidé hladověli a umírali.

„*Také téhož roku dne 11. srpna v jedenáctou hodinu denní bylo zatmění Slunce a po něm přišel velký mor na skot, brav a vepřový dobytek, mnoho včelstev pomřelo a nedostatek medu byl veliký. Obilí ozimé vyhynulo i jaré, jen prosa a hrachu se urodilo.*“⁶⁹ Rok před svou smrtí (1124) Kosmas dopsal tuto zprávu, kdy byl velice fascinován zatměním Slunce, které nastalo v jedenáctou hodinu denní. Pro Kosmu byly nejspíše následující pohromy následkem tohoto zajímavého úkazu. Nejspíše se zde jednalo opět o mor anebo anthrax, který převážně postihoval dobytek.

1126, rok po smrti kronikáře Kosmy, Kanovník vyšehradský přispěl svou zprávou: „*Téhož roku dne 2. ledna, bylo viděti na úsvitě znamení blesku: někteří je viděli před narozením Páně, někteří v předvečer narození Páně, ale zřetelně je bylo viděti v noci na den svatého Štěpána prvomučedníka. Té zimy pomřelo mnoho lidí a napadlo takové množství sněhu, jaké prý žádný člověk neviděl.*“⁷⁰ Mor, jakožto nemoc, která je přenášena blechami, byla nejvíce aktivní v teplých obdobích. Kanovník se zde zmiňuje, že v zimě pomřelo mnoho lidí. Nejspíše se tedy nejednalo o mor, zřejmě bylo toto velké umírání zapříčiněno táním ledu a následujícími potopami, díky nim se tolik na polích neurodilo. Autor dále zmiňuje: „*Dne 16. února byla zátopa a led nadělal škody na mnohých věcech.*“⁷¹ Ovšem pro Kanovníka tato událost byla následkem předzvěsti výše zmíněného viděného znamení blesku. Tento rok Kanovník přispívá dále zprávou o umírání lidí, nicméně nyní následkem hladu: „*Téhož roku pomřelo hladem na celém světě mnoho lidí.*“⁷² Nejspíše se opět nedařilo úrodě anebo toto umírání je zapříčiněno pandemií moru, o které se zmiňoval dříve Kosmas.

⁶⁸ KOSMAS 2005, s. 94.

⁶⁹ Tamtéž, s. 190.

⁷⁰ FIALA 1974, s. 39.

⁷¹ Tamtéž, s. 39.

⁷² Tamtéž, s. 40.

Jak jsme již objasnili, dříve se nedokázali tak snáze vypořádat s takovým onemocněním jako je mor. Středověký lid sužoval po řadu let.

Další zprávou o umírání lidí, která byla pro Kanovníka vyšehradského opět následkem strašlivé předzvěsti, je zmínka o zatmění Měsíce roku 1133: „*Dne 22. února přestál měsíc zatmění, ale jen čtvrtina jeho ztemněla a tak při nastávajícím východu slunce zapadl: po tomto zatmění umíralo mnoho lidí.*“⁷³ Zde nedokážeme jistě říci, co zapříčinilo umírání mnoha lidí. Mohlo se jednat o nepříznivé klimatické podmínky, a proto se nedařilo hospodářství. K této zprávě můžeme přisoudit také zprávu od Mnicha sázavského, která se váže k roku 1154: „*Již na sklonku dne a za nastávajícího soumraku bylo zatmění měsíce. Potom umíralo mnoho lidí.*“⁷⁴ Zde se ovšem na rozdíl od předešlé zprávy jedná o soumrak, kdy měsíc nezapadl, ale zůstal na noční obloze. Zprávy o úmrtí nejspíše měly stejného původce jako před několika lety.

⁷³ FIALA 1974, s. 52.

⁷⁴ Tamtéž, s. 22.

2.3 ZPRÁVY Z NEBE

Snad již od počátku věků nás nejvíce fascinovala obloha a úkazy, které se odehrávaly nad našimi životy. Není se čemu divit, je to stále pro nás neprobádaná oblast, kterou nebudeme zřejmě schopni zcela prozkoumat. I v dobách raného středověku byla obloha velkým otazníkem a nejvíce zaujala Kanovníka vyšehradského, který navazoval na nejznámějšího kronikáře Kosmu. Můžeme užasnout nad podrobnou studií hvězd a útvarů na nebi, které Kanovník pozoroval a popisoval. Jeho zprávy o nových hvězdách a zatmění slunce či dokonce pozorování planet jsou nádherně popsány v jeho spisech. I v předešlých kronikách se nám objevují zprávy o nebeských úkazech, ale žádné nejsou tak dopodrobna vypořizované jako u již zmíněného Kanovníka vyšehradského.

První zprávu o dění nad našimi hlavami máme z Kosmovy kroniky k roku 939: „*Král Ludvík pojal za choť Gerpirgu, vdovu po Gisalbertovi. (téhož roku se objevila kometa)*“⁷⁵ Jedná se o přípisek z Drážďanského rukopisu, který vznikl v 12.–13. století. Drážďanský rukopis byl značně poškozen za druhé světové války. Text Kosmovy Kroniky Čechů je v dochované části Drážďanského rukopisu zcela nečitelný.⁷⁶ Kosmas nebyl tedy autorem této zprávy. Nemůžeme jistě určit, zdali kometa opravdu byla viděna tento rok, jelikož se jedná o pozdější přípisek, autor musel čerpat ještě ze starších spisů před Kosmou. O této první zmínce se asi více nedovíme, můžeme ji jen považovat za relativně skutečnou.

Další vypořizovaná kometa, která byla zmíněna v Kosmově kronice, se váže k roku 942: „*Bylo viděti čtrnáct dní hvězdu podobnou kometě a po ní přišel velký mor na dobytek.*“⁷⁷ Zde už máme bližší popis a také poukázání na fakt, že v dřívějších dobách komety byly spojovány spíše s neštěstím, hladomory a válkami. Přinášely předzvěst k strašlivé události. Zde neznámý autor přisuzuje viděné kometě mor, který přišel na dobytek. Ovšem dnes víme, že komety nenesou špatné zprávy, ale jsou to tělesa, která obíhají kolem slunce. Komety kolem slunce obíhají s periodou několika let až tisíců roků. Pokud kometa zamíří z chladnějších prostor směrem ke slunci, vytvoří se oblak plynů neboli koma. Sluneční vítr poté z komy vytvoří i dlouhý chvost, což je vlastně „ocas komety“.⁷⁸ Autor si není jistý, zdali byl viděný útvar kometa, či hvězda, my víme, že se jednalo o kometu, která měla chvost

⁷⁵ KOSMAS 2005, s. 46.

⁷⁶ Tamtéž, s. 270.

⁷⁷ Tamtéž, s. 46.

⁷⁸ KULHÁNEK, Petr. *Astronomie a fyzika na přelomu tisíciletí*. Litvínov: Dialog, 2004, s. 10.

velmi krátký. Důkaz o tom, zda se jednalo o kometu či o hvězdu, nám potvrzuje fakt, že kometa byla viděna čtrnáct dní. Hvězdy jsou stále vesmírné útvary, proto nemohla po čtrnácti dnech zmizet z oblohy; také se mohlo jednat o planetu, která je na nebi podobná hvězdě a po čase zmizí. Avšak tyto planety mají své trvání viditelnosti na obloze poněkud delší než čtrnáct dní. Jak jsme se již zmiňovali výše, mor ve středověku byl velice nebezpečnou nákazou, která se přenášela pomocí hlodavců. Také se vyskytovaly jiné nemoci, které mohly postihnout dobytek. Tato kometa přinášela předzvěst k těmto hrůzným událostem.

K roku 989: „*Téhož roku se objevily komety, které následoval velký mor lidí a dobytka, nejvíce skotu.*“⁷⁹ Tuto zprávu můžeme porovnat se zprávou z roku 942. Zde Mnich sázavský připisuje a zmiňuje se konkrétně o kometách, nejspíše měly výrazný chvost a koma. Opět tato zpráva na nebi znamenala pro autora a jistě i pro jiné pozorovatele předzvěst nadcházejícího moru, který poté přišel. Ovšem zde se mor rozšířil i na obyvatelstvo. Nejspíše kvůli konzumaci masa z nakaženého dobytka.

„*21. října v pátou hodinu denní bylo zatmění slunce.*“⁸⁰ Tato zpráva byla převzata z Hersfeldských análů a váže se k roku 990. Zatmění slunce je velmi zajímavým úkazem, kdy měsíc přímo zakryje Slunce. Nachází se totiž mezi Zemí a Sluncem, Měsíc v této fázi musí být v novu a v blízkosti uzlu své dráhy. Dokáže zakrýt celé Slunce zcela náhodou, je totiž ve správném úhlu a ve své vzdálenosti stejně velký. Může se také stát, že Měsíc nezakryje Slunce celé, dochází tak pouze k částečnému zatmění.⁸¹ Tento úkaz nepřinášel žádné škody či zlé zprávy v této zmínce. Byl to zajímavý jev pro tehdejší obyvatelstvo, stejně jako je to zajímavý jev dnes pro nás. Dle vyhledávače NASA můžeme zjistit, zdali zatmění skutečně v tomto roce proběhlo. Zatmění skutečně proběhlo v datu 21. října.⁸² Jednalo se o tzv. prstencové zatmění. Je to druh zatmění, při kterém je úhlový průměr Měsíce menší než úhlový průměr Slunce.⁸³ Vytváří tedy typický obraz podobající se prstenu, Slunce září jen na okrajích.

To, co Kosmas sám vypožoroval, zmínil ve své kronice: „*Toho roku (1092) bylo zatmění Slunce dne 20. září v pátek po poledni.*“⁸⁴ Není jisté, zdali se jednalo o rok 1092,

⁷⁹ KOSMAS 2005, s. 47.

⁸⁰ Tamtéž, s. 54.

⁸¹ KULHÁNEK 2004, s. 12.

⁸² <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEdata.php?Ecl=09901021>

⁸³ <https://pozorovanislunce.eu/vykladovy-slovnicek/prstencove-zatmeni-slunce.html>

⁸⁴ KOSMAS 2005, s. 135.

protože nesouhlasí data. 20. září bylo roku 1092 pondělí, nejspíše se jednalo až o rok 1093. Ovšem pokud budeme uvažovat o roce 1093, zatmění Slunce mohlo proběhnout 23. září, jednalo se tehdy o zatmění prstencové.⁸⁵ Kronikáři vycházeli buď z vlastních zkušeností, anebo ze starších letopisů, které nemusí být důvěryhodné. Roku 1093 Kosmas píše již o době, ve které žil, mohl se zmýlit v dataci, psal tyto spisy až na sklonku svého života, tedy až začátek 12. století. Zatmění Slunce se vyskytují mnohem častěji než zatmění Měsíce. Tento jev se v kronikách objevuje často.

Zajímavý úkazem se zdála tato zpráva: „*Na severní straně na nebi bylo viděti po mnoho nocí červenou záři.*“⁸⁶ Velice přesně zde Kosmas popsal polární záři, kterou připisuje roku 1095. Polární záře je světlený úkaz, který vzniká ve vysoké atmosféře Země. Výška se odhaduje od sto km do tisíc km.⁸⁷ Tato záření jsou výsledkem poruch v magnetosféře, které byly způsobeny slunečním větrem. Dříve je pozorovaly hlavně severské národy, které je považovaly za plápolající duše mrtvých, svítících na cestu k nebeské bráně.⁸⁸ Barvu polární záře ovlivňuje převážně hustota atmosféry, která má největší vliv na její intenzitu. Pokud byla viděna polární záře u nás, v našich zeměpisných šířkách, jednalo se spíše o červenou barvu, která vzniká v nižších výškách nad povrchem. Kosmas byl tedy pozorovatelem polární záře. Ovšem to mu nebylo zřejmě úplně známo.

Kosmas napsal k roku 1122: „*Dne 24. března bylo zatmění Měsíce o půlnoci: byly právě židovské velikonoce.*“⁸⁹ Dalším zajímavým úkazem na nebeské obloze bylo pozorování Měsíce. K zatmění Měsíce dochází tehdy, když se Země nachází mezi Měsícem a Sluncem. Měsíc musí být v úplňku a musí se nacházet v blízkosti uzlu, tj. průsečíku dráhy Měsíce kolem Země s rovinou, v níž leží dráha Země.⁹⁰ Za Zemí vzniká kuželovitý stín a pokud do tohoto stínu vstoupí Měsíc můžeme pozorovat zatmění Měsíce. Zajímavostí je, že pokud by Měsíc obíhal Zemí ve stejné rovině jako Země obíhá kolem Slunce, docházelo by k zatmění Měsíce každý měsíc. Jenže Měsíc má svou dráhu skloněnou o 5°, proto někdy projde nad a někdy projde pod zemským stínem.⁹¹ Proto je tedy tento úkaz méně častý jako zatmění Slunce. Díky NASA vyhledávači jsme zjistili, že opravdu proběhlo 24. března roku

⁸⁵ <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEdata.php?Ecl=10930923>

⁸⁶ KOSMAS 2005, s. 141.

⁸⁷ KULHÁNEK 2004, s. 39.

⁸⁸ Tamtéž, s. 34.

⁸⁹ KOSMAS 2005, s. 182.

⁹⁰ KULHÁNEK 2004, s. 12-13.

⁹¹ Tamtéž, s. 13.

1122 k částečnému zatmění Měsíce.⁹² Nejspíše i tento úkaz přinášel zlou předzvěst. Kosmas po této zprávě popisuje smrt biskupa Heřmana, který zemřel koncem září. Zřejmě opravdu měly pro středověké smýšlení tyto úkazy velký význam.

*„Také téhož roku dne 11. srpna v jedenáctou hodinu denní bylo zatmění Slunce a po něm přišel velký mor na skot, brav a vepřový dobytek, mnoho včelstev pomřelo a nedostatek medu byl veliký. Obilí ozimé vyhynulo i jaré, jen prosa a hrachu se urodilo.“*⁹³ Tuto zprávu jsme již zmiňovali výše. Jednalo se o rok 1124, rok před Kosmovou smrtí. Znovu tento nebeský úkaz přinášel strašlivé zprávy moru a neúrody. V tento den opravdu došlo k úplnému zatmění Slunce, ovšem k vyvrcholení došlo kolem půl jedné odpoledne.⁹⁴ Zřejmě Kosmas sledoval Slunce před úplným zatměním.

Nejpilnějším a nepodrobnějším pozorovatelem oblohy byl první pokračovatel Kosmův, Kanovník vyšehradský. Nacházíme u něj mnoho podrobných zápisů o astronomických úkazech. Kanovník vyšehradský znal souhvězdí, zvěrokruh a zdánlivou dráhu sluneční soustavy a některé planety. Pokusíme se zmínit ty nejvýznamnější objevy jeho pozorování. K roku 1126 se váže zpráva: *„Téhož roku dne 2. ledna, bylo viděti na úsvitě znamení blesku: někteří je viděli před narozením Páně, někteří v předvečer narození Páně, ale zřetelně je bylo viděti v noci na den svatého Štěpána prvomučedníka. Té zimy pomřelo mnoho lidí a napadlo takové množství sněhu, jaké prý žádný člověk neviděl.“*⁹⁵ Zde se nejspíše jedná o kometu. Můžeme si povšimnout, jak se autor zmiňuje o narození Páně, přirovnával nejspíše tento viděný jev k biblickému zjevení komety při narození Ježíše Krista. Kometa mohla být znovu ukazatelem a nositelem špatných zpráv, které zmiňuje autor v podobě umírání lidu a nevídaného množství napadlého sněhu.

K roku 1128 se váže další podrobná zpráva od Kanovníka vyšehradského: *„Téhož roku dne 9. Novembris a slovansky prosince bylo červené zatmění měsíce: chci podotknouti, že někteří z něho viděli srpek, jenž zůstal, sem tam se zmítaje, až zapadl. A mnoho hvězd jej obklopilo, jedna z nich obletěla měsíc, druhá se pustila na sever. Po desíti dnech objevila se na noc rudá znamení na severním nebi.“*⁹⁶ Co více k této zprávě můžeme rozebírat, jen to, zdali se tento jev skutečně stal. Červené zatmění Měsíce opravdu proběhlo, ale dle katalogu

⁹² <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/LEcat5/LE1101-1200.html>

⁹³ KOSMAS 2005, s. 190.

⁹⁴ <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEdata.php?Ecl=11240811>

⁹⁵ FIALA 1974, s. 40.

⁹⁶ Tamtéž, s. 41.

zatmění bylo vidět 16. května.⁹⁷ V průběhu zatmění Měsíc nezmizí zcela z oblohy, protože stín, který vrhá Zem, není úplně temný. Ale díky lomu slunečních paprsků v atmosféře má stín červenou barvu a takovou barvu získá i Měsíc.⁹⁸ Rudá znamení, která se objevila na severním nebi, mohla být opět polární září, kterou spatřil již dříve Kosmas.

Roku 1130 byl viděn Lucifer, který se podle křesťanské mytologie označuje jako jeden ze tří padlých andělů: „*Právě v den narození Páně (25. prosince) na úsvitě vyšla denice Lucifer, což nebylo nikdy vidáno ani slýcháno.*“⁹⁹ Slovo Lucifer pochází z latiny a v jeho překladu znamená světloňoš, a to v prvé řadě jitřenka.¹⁰⁰ Jitřenkou je označována jitřní hvězda anebo planeta Venuše. Tak planetu Venuši nazývali římské astrologové, než získala své křesťanské jméno. Nemůžeme zcela jistě říci, zdali Kanovník vyšehradský viděl opravdu planetu Venuši. Nejspíše se mohlo jednat také o jiné planety, které jsou pozorovatelné pouhým okem. Venuše je po Slunci a Měsíci nejvýraznější zářící planetou na nebi, proto ji v noci nelze přehlédnout, ovšem autor zde překvapivě zmiňuje, že planeta byla viděna za úsvitu. Tato planeta svou jasností je velice dobře pozorovatelná i za denního světla, avšak je zapotřebí čistý a průzračný vzduch.¹⁰¹ Zřejmě bylo toho dne jasno, a proto byla planeta dobře spatřitelná už za úsvitu. Zůstaneme u roku 1130, kdy autor zaznamenal tento zajímavý úkaz, kdy se nejspíše poprvé setkáváme s meteory: „*Téhož roku dne 8. října jednu chvíli, totiž při západu slunce, bylo viděti jakousi obludu, draku podobnou, jak letí přes celé Čechy i přes mnoho jiných míst. Potom však mnozí viděli jiné znamení, velmi jasné, v jitřní hodinu.*“¹⁰² Meteory jsou kosmická tělesa, která vletí do zemského ovzduší, může se jednat o zbloudilé planetky či malé meteoroidy (kamenné hroudy) nebo to mohou být prachové částice z kometárních jader.¹⁰³ Znamení, které se mohlo objevit v jitřní hodinu, nejspíše byla planeta, která se objevila na nebi. Mnich sázavský pozoroval téhož roku stejný jev jako Kanovník vyšehradský: „*Téhož roku dne 25. dubna zjevilo se obrovské znamení a bylo slyšet hrozné hřmění.*“¹⁰⁴ V tomto případě se opravdu jednalo o meteor, přesněji typický druh meteoru, a tím je bolid. Bolid je velmi jasný meteor, který je dokonce jasnější než záře planety Venuše. Výrazný jas je způsoben větším rozměrem původních meteoroidů či vstupní

⁹⁷ <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/LEcat5/LE1101-1200.html>

⁹⁸ KULHÁNEK 2004, s. 13.

⁹⁹ FIALA 1974, s. 43.

¹⁰⁰ <https://www.mystika.info/products/lucifer/>

¹⁰¹ <https://www.astro.cz/clanky/ukazy/jasny-bod-na-vecerni-obloze-je-planeta-venuse.html>

¹⁰² FIALA 1974, s. 48.

¹⁰³ FARNDON 2002, s. 28.

¹⁰⁴ FIALA 1974, s. 14.

rychlostí.¹⁰⁵ Bolidy za sebou mohou nechat několik minut výraznou stopu po jejich pádu. To nejspíše byla ta znamení obludy, kterou si pozorovatelé připodobnili díky světelné stopě, která zůstala po bolidu.

*„Hvězda, vyšlá na úsvitě dne 22. února na počátku jara, kterou jste vy Čechové nazývali Lucifer, zašla 26. prosince při zimním slunovratu na počátku dne. A téhož roku se objevila jiná hvězda, jasnější, dne 25. července při východu slunce, jež se ponenáhlu schylovala, až se dne 12. ledna neukázala.“*¹⁰⁶ Roku 1131 se opakovaně setkáváme s pozorováním planet. Jak již víme, Lucifer neboli planeta Venuše je nejasnější pozorovatelnou planetou na nebi, avšak zde Kanovník vyšehradský zmínil hvězdu Lucifer, která nebyla tak jasná jako hvězda, která vyšla 25. července. Je tedy možné, že se 22. února nejednalo o Venuši, ale o jinou planetu, která je pozorovatelná lidským okem. Takových planet máme pět, a to Merkur, Venuši, Mars, Jupiter a Saturn.¹⁰⁷ Pozorováním planet a jejich změn výskytu je možné zaznamenat například sezónní změny. To mohlo ve středověkých dobách vysvětlit, některé nadcházející nepříjemné události po výskytu planet.

K roku 1131 máme od Kanovníka vyšehradského opět zaznamenáno zatmění Měsíce: *„Zatmění měsíce, ale malá část z něho zůstala až do celého vyplnění.“*¹⁰⁸ Dle NASA katalogu proběhlo částečné zatmění 8. září roku 1131.¹⁰⁹ Rok na to autor opět pozoroval zatmění Měsíce a Měsíc, byl ozářen slunečními paprsky do ruda: *„Téhož roku dne 4. března bylo zatmění měsíce, a to celé krvavé.“*¹¹⁰ Dle katalogu NASA proběhlo zatmění roku 1132 ovšem o den dříve, a to 3. března.¹¹¹

K roku 1133: *„Dne 22. února přestál měsíc zatmění, ale jen čtvrtina jeho ztemněla a tak při nastávajícím východu slunce zapadl: po tomto zatmění umíralo mnoho lidí.“*¹¹² O této zprávě jsme se již zmiňovali ve spojitosti s morem a hladomorem. Částečné zatmění měsíce proběhlo tohoto roku dne 21. února.¹¹³ V tomto roce bylo také pozorováno zatmění Slunce, kdy jej zmínili Kanovník vyšehradský i Mnich sázavský, nejspíše se jednalo o stejný pozorovaný úkaz. Kanovník vyšehradský popsal toto zatmění velice podrobně a doplnil jej

¹⁰⁵ <https://www.astro.cz/na-obloze/meteory-a-meteoricke-roje.html> Bolid

¹⁰⁶ FIALA 1974, s. 49.

¹⁰⁷ <https://www.astro.cz/clanky/ukazy/jasny-bod-na-vecerni-obloze-je-planeta-venuse.html>

¹⁰⁸ FIALA 1974, s. 50.

¹⁰⁹ <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/LEcat5/LE1101-1200.html>

¹¹⁰ FIALA 1974, s. 50.

¹¹¹ <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/LEcat5/LE1101-1200.html>

¹¹² FIALA 1974, s. 52.

¹¹³ <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/LEcat5/LE1101-1200.html>

zajímavou pověstí: „Dne 2. srpna se objevilo zatmění slunce podivným způsobem: ponenáhlu ubývající, zmenšilo se tak, že koruna přišla ke straně polední jako u přibývajících měsíce, potom se obrátila na východ, odtud na západ, potom se vrátilo do dřívějšího stavu. Také na mnoha místech v německých krajích, věříme-li pověsti, bylo viděti téhož dne krev padající jako déšť. Také prý na jakémsi místě v krajích německých v touž hodinu spadl zároveň s krvavým deštěm kus masa, který byl tak veliký, že jej sotva dvanáct mužů mohlo zdvihnouti.“¹¹⁴ Nejspíše se opravdu tato pověst jen vyprávěla a takový jev nebyl ve skutečnosti vyzorován. Ani sám autor nevěří v její pravdivost a jak zmínil, nestala se v českých zemích, ale v německých krajích. Proto ani nemůžeme potvrdit její pravdivost. Mnich sázavský napsal ve svých spisech jen krátký záznam o již zmíněném zatmění Slunce: „Téhož roku bylo zatmění slunce o polednách.“¹¹⁵ Toho roku opravdu proběhlo úplné zatmění Slunce kolem půl jedné hodiny odpolední.¹¹⁶

Velmi jedinečným a zajímavým zápisem, který nám přináší opět Kanovník vyšehradský, je popis vzácného úkazu paslunce nebo také parhelia. K roku 1135: „Když pak konal dne 7. března podle obyčeje svaté obřady svěcení, ukázalo se znamení na slunci: čtyři kruhy byly jakýmsi kličkami navzájem svázaný, jeden uprostřed větší než ostatní, druhý na východě, třetí na západě, čtvrtý na severu a mezi nimi se jevila mnohá znamení jako zdánlivá slunce kolem pravého. A tak trvaly ty kruhy dobu skoro tří hodin, ba stopy toho znamení bylo pozorovati až do jedenácté hodiny denní.“¹¹⁷ Tento zajímavý úkaz se řadí do skupiny halových jevů. Jsou to jevy, které se objevují díky lomu a odrazu slunečního či měsíčního světla v drobných ledových krystalech vznášejících se v atmosféře.¹¹⁸ Paslunce se objevují jako dvě světlé záře na stranách vedle Slunce. Základem je malé halo, je to halový jev, který má vzhled zářivého kola. Na vnější straně malého hala se nacházejí světelné záře. Jejich úhlová vzdálenost od Slunce závisí na výšce nad obzorem.¹¹⁹ Autor nám nádherně popisuje tento velice zajímavý úkaz a je jisté, že byl pro obyvatele v těchto dobách uchvacující.

V roce 1135 se opět setkáváme s pádem meteoritu na náš zemský povrch: „V Durynsku spadl z oblak na jednu rovinu kámen divné velikosti, jako veliký dům, zvuk od něho slyšeli v okolí bydlicí lidé už po tři dny napřed: když dopadl, polovice se ho zaryla do

¹¹⁴ FIALA 1974, s. 52-53.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 15.

¹¹⁶ <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEsearch/SEdata.php?Ecl=11330802>

¹¹⁷ FIALA 1974, s. 59.

¹¹⁸ <http://ukazy.astro.cz/halove-jevy.php> Známé halové jevy

¹¹⁹ <http://ukazy.astro.cz/halove-jevy.php> Parhelia

země a tři dny ležel horký jako ocel z ohně vytažená. ¹²⁰ Kanovník vyšehradský byl velice znalý hvězdné oblohy a čeho je schopna, proto se nezamýšlel nad tím, zda se nejedná pouze o zemětřesení, jako u zmínky Mnicha sázavského (kapitola Divoká příroda). Přesněji popsal, že spadl veliký meteorit, jako velký dům. Zřejmě nebyl výbuch v atmosféře tak silný anebo meteor, který prolétl do naší atmosféry, byl mnohem větší než spadlý meteorit. *Tři dny ležel horký jako ocel*, jelikož při vysoké rychlosti a třením vzduchu se meteor rozžhaví, je pak po dopadu několik dní pořád velice horký.

Následující rok nám autor přináší tento záznam: *„Téhož roku dne 16. července se objevila hvězda, která se nazývá Lucifer, v místě, kde v zimě vychází slunce, a zachovávajíc dráhu výše, konečně dospěla k tomu místu, na němž slunce obvykle vychází 24. června, tj. v den, kdy počíná dne ubývati a noci přibývati. A když nějaký čas prodlévala na tom místě, objevila se za ní jakási nová hvězda, kterou jsme ani my, ani naši otcové, ani naši pradědové nikdy nevidali, a zanedlouho prvou předběhla. A brzy potom se vrátila předešlá hvězda touž cestou na své místo a tam zapadla, tato však špěla přímou drahou na západ.* ¹²¹ Opět se vracíme k planetě Venuši, která byla pozorována na obloze nad hlavou Kanovníka vyšehradského. Další hvězda byla nejspíše jiná planeta, která byla viděna po Venuši. Mohlo se jednat např. o planetu Jupiter, kterou také lze pozorovat pouhým okem. K této zprávě můžeme připojit následující zprávu z roku 1137, kdy byly opět viděny planety Venuše a nejspíše Jupiter: *„Neboť se ukázala třetí hvězda, podobná jasností dvěma řečeným, dne 11. září: vyšla před svítáním na tom místě, kde slunce kráčí ve znamení Lva. Druhá, která se nazývala Lucifer, vyšla 28. prosince rovněž před svítáním: třetí, kterou bylo viděti předešlého roku, se těmito už neobjevila.* ¹²²

Tyto zprávy Kanovníka vyšehradského, popisují pravděpodobně jeden stejný jev, a to výskyt meteorů. Roku 1138 autor zachytil tato znamení: *„Dne 26. února po západu slunce bylo spatřeno po celých Čechách jakési znamení v podobě draka, jak letí na západ, a náhle zmizevši, zanechalo za sebou načervenalá znamení. Před letnicemi, dne 11. května, se zjevila na severní straně na nebi červená znamení tvaru sloupů, na dvě části rozdělená, a zdálo se, jako by se brzy v boji utkávala, brzy zase vzdalovala.* ¹²³ Jak jsme již výše zmínili, meteory jsou kosmická tělesa. A tyto zprávy se nápadně podobají zprávám z roku 1130, kdy bylo

¹²⁰ FIALA 1974, s. 60.

¹²¹ Tamtéž, s. 61.

¹²² Tamtéž, s. 64.

¹²³ Tamtéž, 64-65.

poprvé popsáno spatření meteoru, konkrétně bolidu: „*Dne 14. října při prvním soumraku se ukázala na severu rudá znamení. Druhou noc, dne 15., totiž v touž hodinu, stalo se tak rovněž a třetí noci, 16. října, na úsvitě se ukázala týmž způsobem. Kníže Boleslav zemřel.*“¹²⁴ V obou případech se nejspíše opět jednalo o druh meteoru zvaný bolid. V druhé zprávě máme i zápis o úmrtí knížete Boleslava, tento meteor přinášel strašlivou předzvěst.

U nadcházející zprávy k roku 1139 si nejsme jisti, zdali se jedná také o bolid, anebo například byla viděna polární záře: „*Dne 1. března bylo viděti červená znamení na neobyčejném místě od soumraku do svítání.*“¹²⁵ Tato zpráva se objevila ve spisech Kanovníka vyšehradského. Ten samý rok autor také zmiňuje: „*Dne 19. července se zatměla obloha, neboť dým neobyčejně smrdutý se vznášel jako mlha a kouřilo se bez přestání dnem i nocí. Ta tma trvala tak celý týden, a 24. července neobvyklé temno o polednách zastínilo povětří hnilobným puchem, který jako by vycházel z pekla a dráždil čich lidí. Někteří také říkali, že viděli jakousi trhlinu na slunci.*“¹²⁶ Zmínka o jakési trhlině v nás evokuje zamyslet se nad tím, jestli autor nespatriil skvrny, které vznikají na Slunci. Skvrny na Slunci mohou být a převážně jsou několikrát větší než planeta Země. Za určitých okolností by mohla velká Sluneční aktivita vyvolat poté na Zemi polární záři.¹²⁷ Je možné, že se jedná o tento úkaz, kdy mohla vzniknout polární záře. Při vzniku polární záře je typické větší šero a mlha. Zdali mohl tento úkaz provázet tak výrazný puch, jsme přesněji nezjistili.

Roku 1141 Kanovník vyšehradský pozoruje planety, konkrétně nejvíce viděnou Venuši: „*Dne 23. dubna vyšel nový Lucifer, ale svými zvláštnostmi nepodobný předešlému Luciferovi, o němž jsem se svrchu zmínil: onen vyšel 16. července, tento byl spatřen dne 23. dubna, a tak koná dráhy rozdílné.*“¹²⁸ Zmiňuje se, že Lucifer konal dráhy rozdílné, jednalo se tedy nejspíše také o jinou planetu viděnou na obloze.

Poslední zmínku o nebeských úkazech napsal Mnich sázavský k roku 1142. Popsal velice podobný jev jako v dřívějších letech spatřil Kanovník vyšehradský: „*Téhož roku shořela židovská synagoga a mnoho stavení v podhradí pražském. Bylo viděti létati hada.*“¹²⁹ Pokud budeme zprávu přirovnávat ke zprávě Kanovníka vyšehradského, kdy bylo na obloze viděno znamení obludy nebo draka, které se dosti podobá hadu, mohlo se opět

¹²⁴ FIALA 1974, s. 65.

¹²⁵ Tamtéž, s. 66.

¹²⁶ Tamtéž, s. 66.

¹²⁷ <https://www.astro.cz/na-obloze/slunce.html> Sluneční aktivita

¹²⁸ FIALA 1974, s. 72.

¹²⁹ FIALA 1974, s. 20.

jednat o padající bolid. Mnich Sázavský záměrně zmiňuje ve spojitosti s tímto jevem požár synagogy, jakožto přímý důkaz, že znamení hada na obloze přineslo neštěstí pro středověké obyvatelstvo.

ZÁVĚR

Cílem práce bylo si připomenout nejstarší národní literární památky, které pojednávají o historii raného středověku. Rozebrali jsme si životy nejvýznamnějších kronikářů a pisatelů. Ať se jednalo o anonymní či námi známé autory, pokusili jsme se něco málo k nim říci. Mečkou našeho bádání je zcela jistě Kosmas a jeho *Kronika Čechů*. Od Kosmy se odvíjí další historické zmínky a pokračování, které nám předávají po jeho smrti další autoři.

V druhé kapitole jsme si postupně vypsali zápisy o přírodních úkazech. Rozdělili jsme si kapitolu na části o moru a hladomoru, nepřízni přírody, a nakonec část o nebeských úkazech. Zprávy, které nám přinášejí zmínky o umírání lidí a o moru, jsme bedlivě pozorovali a došli jsme k závěru, že většina zmínek o umírání, nejspíše byly převážně ovlivněny nedostatečnou úrodou. Tomu předcházely zmínky z druhé části o nepřízni přírody. Velice často se nám objevovaly zprávy o velikých mrazech a následně o velikých potopách. Také můžeme zcela jistě potvrdit, že v dobách raného středověku, byla krajina sušší a teplejší. Posledními rozebíranými zprávami byly zprávy o nebeských úkazech. Velice hojně se nám objevují záznamy komet a zatmění Slunce a Měsíce. Často tyto viděné úkazy přinášely nepříjemné zprávy pro životy dřívějších obyvatel, ať se jednalo o úmrtí vladaře nebo o rok neúrody.

Můžeme zcela jistě potvrdit, jak jedinečné zprávy sepsal jeden z pokračovatelů Kanovník vyšehradský. Jeho popisné zprávy o nebeských úkazech jsou dokonalé. Byly jsme svědky popisu zatmění Slunce i Měsíce, také zde byly zprávy o pozorování planet a pádech meteoritů, které se na Zemi objevily jako obrovské kusy balvanů. I přesto jak se naše doba od doby těchto kronikářů liší, jsou jejich pozorovací schopnosti bez jakýchkoli vyspělých technik a zařízení zkrátka úžasné. Prostudováním těchto kronik jsme došli k názoru, že to nejsou pouze dějepisné unikáty, ale také velice zajímavá díla, co se týče pozorování rozmarů přírody.

RESUMÉ

This bachelor thesis deals with the analysis of the earliest national history and records of the vagaries of nature. The main author is Cosmas and his unique work *Chronica Boemorum*. We also focus on later authors who had Cosmas as a primary source. In the first part we will focus on the lives of the authors discussed and in the second part we will look at interesting records of the vagaries of nature. Of particular interest are accounts of celestial phenomena, where we can observe, for example, solar eclipses. We conclude the bachelor thesis with an evaluation of selected reports on the vagaries of nature.

SEZNAM LITERATURY

KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Vyd. 7. Praha: Paseka, 2005.

FIALA, Zdeněk (ed.). *Pokračovatelé Kosmovi*. Přeložili Karel Hrdina, Václav Vladivoj Tomek, Milena Honzíková. Praha: Svoboda, 1974.

HRDINA, Karel. *První pokračovatelé Kosmovi: kanovník Vyšehradský, mnich Sázavský*. Praha: Melandrich, 1950.

FORST, Vladimír, Jiří Opelík a Luboš Merhaut (ed.) *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1985-^^^.

NECHUTOVÁ, Jana. *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha: Vyšehrad, 2000.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966.

SEMOTANOVÁ, Eva. *Historická geografie českých zemí*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998.

KRŠKA, Karel a Ferdinand Šamaj. *Dějiny meteorologie v českých zemích a na Slovensku*. V Praze: Karolinum, 2001.

Fontes rerum Bohemicarum. Díl II. EMLER, Josef (ed.). Praha: Museum království českého, 1874.

SIMONS, Paul. *Extrémy počasí*. Praha: Reader's Digest Výběr, 2010.

MAREK, Michal V. *Klimatická změna – příčiny, dopady a adaptace*. Praha: Academia, 2022.

KULHÁNEK, Petr. *Astronomie a fyzika na přelomu tisíciletí*. Litvínov: Dialog, 2004.

CANTOR, Norman F. *Po stopách moru: černá smrt a svět, který zrodila*. Přeložil Gerik Císař. Praha: BB art, 2005.

FARNDON, John a Pavel Hampl. *1000 zajímavostí Vesmír*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2002.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Nákazy ve středověku: <https://www.nzip.cz/clanek/1351-lepra-malomocenstvi-hansenova-nemoc>

NASA vyhledávání zatmění: <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/solar.html>

Pozorování Slunce: <https://pozorovanislunce.eu/vykladovy-slovnicek/prstencove-zatmeni-slunce.html>

Časopis Český lid: <https://www.nulk.cz/ek-obsah/ceskylid/html/knihy/ceskylid11/texty/0233-0466.htm>

Planeta Lucifer: <https://www.mystika.info/products/lucifer/>

Česká astronomická společnost: <https://www.astro.cz/>